

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

ביאורי תפילה

“ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד”

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

“ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד”

קריאת שמע היא מצוה מהתורה. מצווים אנו לקרוא שלוש פרשות¹, הכתובות בתורה: “שמע”, “והיה אם שמוע” ו”יאמר”.

באמצע פרשה ראשונה של קריאת שמע, מפסיקים אנו לאחר הפסוק הראשון, באמירת “ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד”. הפסקה זו אומרת דרשני. מה ראו חכמים לקטוע פרשה מהתורה? מדוע מברכים את שמו של הקב”ה, דוקא באמצע קריאת שמע? ומדוע הנהיגו חכמים לומר פסוק זה בלחש? שאלות אלו נשאלו על ידי הגמ’ במסכת פסחים נו.:

ואנן מאי טעמא אמרינן ליה? [מה הטעם שאנו אומרים “ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד”, באמצע קריאת שמע].

כדדריש ר’ שמעון בן לקיש דאמר רשב”ל ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם... ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין ונסתלקה ממנו שכינה. אמר שמא חס ושלוש יש במטתי פסול כאברהם שיצא ממנו ישמעאל, ואבי יצחק שיצא ממנו עשו. אמרו לו בניו: שמע ישראל ה’ א-להינו ה’ אחד. אמרו: כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

אמרי רבנן: היכי נעביד? נאמרוהו, לא אמרו משה רבינו. לא נאמרוהו, אמרו יעקב, התקינו שיהו אומרים אותו בחשאי. [התלבטו חכמים כיצד לנהוג לגבי אמירת “ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד”. נתקן לאומרו בקריאת שמע, הרי משה רבינו לא אמר אותו. נתקן שלא לאומרו, הרי יעקב אבינו כן אמרו. התקינו חכמים שיאמרו “ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד” בלחש].

הגמ’ שואלת את השאלות ששאלנו, אבל תשובתה עדיין צריכה לימוד. מה ענין ברכתו של יעקב לבניו אצל מצוות קריאת שמע? אנו קוראים קריאת שמע כקיום מצוה מהתורה, מדוע אנו צריכים להתייחס לאמירת “ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד” של יעקב אבינו, באמצע קיום המצוה של התורה? וכי תאמר שאמירת “ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד” על ידי יעקב אבינו מחייבת אותנו לדורות, מדוע לאומרו בלחש? מה טיב ה”פשרה” שתקנו חכמים בין משה רבינו לבין יעקב אבינו?

¹ נחלקו הראשונים מהו החיוב מהתורה, פסוק ראשון, פרשה ראשונה, שתי פרשיות או שלוש פרשיות. עיין ברכות יג: “ת”ר שמע ישראל... לא הוה מצער נפשיה”; רמב”ם הל’ קריאת שמע פ”ט הל’ א-ג, פ”ב הל’ ג; תלמידי רבינו יונה ט. באלפס ד”ה למימרא; רא”ה ברכות יג. ד”ה פי’ ובגמרא אמרינן תנור רבנן שמע ישראל, פרי חדש סי סז, שאגת אריה סי’ ב.

הגמ' מתארת שני מאורעות, שבהם נאמר "שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד". המאורע הראשון הוא בסוף ימיו של יעקב אבינו. יעקב אבינו מברך את בניו, רוצה לגלות להם קץ הימים, ולפתע מתעורר בו חשש, שמא יש פסול בזרעו, שמא בניו אינם שלמים באמונתם. בניו עונים לו בצורה החלטית: שמע ישראל אבינו, ה' הוא הא-להים שלנו, ה' הוא אחד, אין עוד מלבדו, ואין זולתו. כשם שאין בלבך אלא אחד, כך אין בלבנו אלא אחד.

המאורע השני הוא בסוף ימיו של משה רבינו. משה רבינו מכין את עם ישראל לקראת הכניסה לארץ. הוא אומר לעם תוכחות מוסר, מלמדם ומשנן להם את המצוות, וחוזר ומזכיר להם את יסודות האמונה. במסגרת זו מצווה משה את עם ישראל, על ייחוד ה' ועל אהבתו: "שמע עם ישראל, ה' א-להינו ה' אחד".

שני מאורעות שונים, ושתי אמירות שונות של "שמע ישראל". לא הרי ה"שמע ישראל" של משה, כהרי ה"שמע ישראל" של בני יעקב, ולא הרי ה"שמע ישראל של בני יעקב, כהרי ה"שמע ישראל" של משה.

משה רבינו הוא מוסר התורה, הוא עומד בפני עם ישראל כמצווה, בשליחותו של מקום. עומד משה בפני ישראל ומצווה אותם, שמעו עם ישראל אל מצוות ה', הרי אתם מצווים לשמוע לדבר ה'. אתם מצווים על האמונה בה', אתם מצווים על האמונה בייחוד ה', ומצווים אתם על אהבתו.

בני יעקב האומרים "שמע ישראל" אומרים דבר אחר לחלוטין. אין ציווי בפיהם אלא קבלה, אין פקודה בדבריהם אלא הכרזה. עומדים בני יעקב לפני יעקב אביהם, עומדים הם לפני נציגו של הקב"ה, ומכריזים לפניו קבל עם ועדה: שמע יעקב אבינו אנו מקבלים עלינו באהבה עול מלכות שמים.

"אמרי רבנן: היכי נעביד? נאמרוהו, לא אמרו משה רבינו. לא נאמרוהו, אמרו יעקב". אמרו חכמים כיצד נתקן את מצוות קריאת שמע? מהו האופי שאנו רוצים להעניק לקריאה זו. האם מהותה של הקריאה, שמיעה חוזרת של הציווי הא-להי, או שמא מהותה של הקריאה היא הכרזה מחדשת של קבלת עול מלכות שמים. "נאמרוהו, לא אמרו משה" - נאמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", וכך נבטא בקריאה זו הכרזה על קבלת עול מלכות שמים, "לא אמרו משה", וכיצד אנו יכולים לקיים את המצוה של קריאת שמע, בצורה שונה מקריאת שמע של משה רבינו. "לא נאמרוהו, אמרו יעקב", לא נאמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", הרי יעקב אבינו אמרו, ואנו כמובן מזדהים מאוד עם הפן של קבלת עול מלכות שמים הקיים בקריאת שמע.

"התקינו שיהו אומרים אותו בחשאי" - התקינו לנו חכמים תקנה מורכבת, תקנו לנו חכמים לאמרו, ולכן אנו אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". מאידך תקנו לנו חכמים שלא לאמרו, ולכן אין אנו משמיעים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בקול רם. אין בתקנת חכמים "פשרה", אלא יש כאן תקנה כפולה לבטא גם את הקריאה של משה רבינו, וגם את הקריאה של בני יעקב.

חכמים תקנו אמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בלחש כדי להדגיש את המשמעות הכפולה של קריאת שמע.

המשמעות הראשונה של קריאת שמע היא, שמיעה של דבר ה'. זוכים אנו פעמיים בכל יום ויום, לשמוע את דבר ה'. בכל יום ויום שאנו קוראים קריאת שמע, זוכים אנו לחוות מחדש את מעמד הר סיני, שבו עם ישראל שמע מתוך האש את ה' האומר: "אנוכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. לא יהיה לך א-להים אחרים על פני".² אומרים אנו "שמע ישראל ה' א-להיך ה' אחד", ושומעים באוזנינו את המנהיג הגדול, המנהיג לדורות אשר מצוה אותנו היום,³ על אמונה בה', על ייחוד ה', על אהבתו, ועל תלמודו.

המשמעות השנייה של קריאת שמע היא, קריאה של עם ישראל. עם ישראל מתאסף יחד, כל יום ויום, ומכריז קבל עם ועדה, אנו מאמינים בני מאמינים, הקב"ה אמת, תורתו אמת ומצוותיו אמת, "אין בלבנו אלא אחד".

אולי ניתן לומר, שלמשמעות הכפולה של קריאת שמע יש גם השלכות הלכתיות ייחודיות⁴ לקריאת שמע. הגמ' בברכות (יג.) מביאה מחלוקת רבי וחכמים כיצד קוראים את קריאת שמע. רבי סובר שקוראים דוקא בלשון הקודש, וחכמים סוברים שקוראים בכל לשון. הגמ' מוסיפה שהם חולקים גם בנקודה נוספת. לדעת רבי חייב אדם להשמיע את הקריאה לאזניו, ולדעת חכמים אין אדם מחוייב להשמיע הקריאה לאזניו, ומספיק שיקרא בשפתיו.

רבי סובר שעיקר מצוות קריאת שמע, הוא בשמיעת הציווי הא-להי. לפיכך הוא מקפיד על קריאה בלשון הקודש, בלשון של הציווי המקורי. כמו כן, הוא מחייב השמעה לאוזן,

² הגמ' (ברכות יא--יב.) אומרת: שבמקדש היו קוראים את עשרת הדיברות, בכל יום לפני קריאת שמע. אף בשאר מקומות רצו לתקן כך, אבל בטלו מחשבה זו "מפני תרעומת המינים" ומסביר רש"י: "שלא יאמרו לעמי הארץ אין שאר תורה אמת, ותדעו שאין קוראין אלא מה שאמר הקדוש ברוך הוא ושמעו מפיו בסיני" ³ "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוה היום על לבבך" (דברים ו,). "לא יהיו בעיניך כדיוטגמא (=מצות המלך הבאה במכתב) ישנה, שאין אדם סופנה, אלא כחדשה שהכל רצין לקראתה" (ספרי דברים לג, מובא ברש"י עה"ת).

⁴ חיוב קריאה בלשון הקודש קיים גם במקומות נוספים (עיי' במשנה סוטה לב.), אבל הגמ' (ברכות יג.) מדגישה, שהדין בקריאת שמע אינו קשור לשאלה הכללית, האם "כל התורה כולה בכל לשון נאמרה, או בלשון הקודש נאמרה", אלא הוא נובע מלימודים ספציפיים לקריאת שמע.

החיוב להשמיע לאזניו, מוזכר במשנה רק לגבי קריאת שמע. הגמ' מקשרת דין זה גם לברכת המזון, וכך גם נפסק בשו"ע (סי' קפה סע' ב.). הראב"ד (ברשב"א ברכות טו: ד"ה אמר רב יוסף) סובר שהחיוב להשמיע לאוזנו הוא מדאורייתא בין בקריאת שמע ובין בברכת המזון. לדעתו החיוב להשמיע לאוזנו הוא דין כללי, ולא חיוב ייחודי לקריאת שמע. מתוס' (ברכות טו. ד"ה אי) משמע, שהחיוב בקריאת שמע הוא מדאורייתא, ובברכת המזון הוא מדרבנן. לדעתו יש בקריאת שמע חיוב ייחודי.

שהרי עיקר המצוה היא בשמיעה, ולא באמירה. חכמים חולקים, ולדעתם עיקר המצוה היא בהכרזה. לפיכך, אין חיוב להשמיע לאוזניו, וניתן לקרוא בכל לשון שאתה שומע.⁵ להלכה אנו פוסקים, שניתן לקרוא בכל לשון, ויוצאים ידי חובה גם אם לא השמיע לאוזניו. מכאן, שעיקר המצוה היא כחכמים, בהכרזה. אבל לכתחילה צריך להשמיע לאוזניו,⁶ שיש קיום גם בשמיעה של הציווי הא-להי.⁷

⁵ אולי ניתן על פי הסבר זה במחלוקת רבי וחכמים לתרץ את שאלת תוס' סוטה לב: ד"ה ורבנן.
⁶ עיין במשנה ברורה סי' סב סק"ד, המביא שתי דעות האם החיוב לכתחילה להשמיע לאוזניו הוא מדאורייתא או מדרבנן.
⁷ ניתן על דרך הדרש לומר, שאף השם "קריאת שמע" נובע מהמשמעות הכפולה, "קריאה" מחד גיסא, ו"שמיעה מאידך גיסא.